

CARITAS IN VERITATE

**Inleiding Christelijk Sociaal Congres over Pauselijke encycliek over
globalisering**

27 november 2009

Mr. J.J.A.M. van Gennip
Voorzitter Socires

Inhoud

<i>1. Inleiding</i>	<i>2</i>
<i>2. De tekenen van de tijd</i>	<i>7</i>
<i>3. Een analyse van de huidige crisis</i>	<i>10</i>
<i>4. De eerste schil</i>	<i>12</i>
<i>5. De tweede schil</i>	<i>16</i>
<i>6. De derde schil</i>	<i>20</i>
<i>7. Het visioen</i>	<i>22</i>

1. Inleiding

Twee jaar achter op het planningsschema – zeer uitzonderlijk in het Vaticaan – verschijnt de encycliek Caritas in Veritate over de grote maatschappelijke uitdagingen van onze tijd. Twee jaar te laat, want de bedoeling was om er in 2007 mee uit te komen, veertig jaar na de verschijning van Populorum Progressio, zoals de encycliek Quadragesimo Anno in 1931 verschenen was veertig jaar na Rerum Novarum. Deze laatste encycliek was het echte keerpunt in de Katholieke Kerk voor een geloofsbeleving die losbrak uit devotie en vroomheid alleen en onderstreepte, dat christen zijn in onze tijd ook integraal sociale verantwoordelijkheid inhield. Populorum Progressio op haar beurt doorbrak de dikwijls innige relatie in grote delen van de wereld tussen gevestigde machten en het Katholiek instituut en opende de deuren voor de optie voor de armen. In Nederland leidde dat bij de Katholieke Volkspartij tot een zeer sterk toegenomen ondersteuning van het programma van internationale solidariteit.

De totstandkoming van déze nieuwe encycliek is een moeilijke worsteling met de realiteiten van de 21ste eeuw geworden, maar de vertraging had wel als gevolg, dat het geschrift verscheen na de suïcidale ontwikkelingen van het internationale monetaire systeem en niet in de euforie juist daarvoor. Daarom was het verschijnen afgelopen zomer, ruim een half jaar na het dieptepunt van die crisis, zo goed.

De encycliek verscheen op 29 juni, de feestdag van Petrus en Paulus, maar tevens bij de Top van Aquila, van de G-8 landen, die in hoge mate medeverantwoordelijk waren voor die crisis. De encycliek heeft zeer grote internationale publiciteit getrokken. Groot en positief: van The Economist tot de New York Times, en van de zijde van vele leidende politici en ethici. Ik citeer Angela Merkel: Er wordt een economie gebouwd op ethische waarden, eindelijk. “Das

erste zu schützende und zu nützende Kapitel ist der Mensch, die Person in ihrer Ganzheit“. De economie staat centraal in onze cultuur, maar het hoort de mens te zijn.

Herman van Rompuy, toen nog niet voorgedragen als de President van de Europese Unie, heeft een uitgebreide en zeer scherpe analyse gemaakt, waarin hij ook ingaat, zelf als christen en op persoonlijke titel, op het grote drama van het waarden-relativisme in de westerse democratieën, zoals dat in de eerste drie paragrafen van hoofdstuk 1 is neergelegd.

Ook in Protestantse kringen is er veel aandacht besteed aan de encycliek. Dominee Plaisier wijst op de opvallende oproep aan Evangelische Kerkgemeenschappen en bewegingen zoals die in paragraaf 2 van het eerste hoofdstuk is neergelegd. Achtenzestig prominenten Protestanten uit vooral de VS hebben het belang van deze encycliek onderstreept. Ook was er een opvallend Joods geluid in de Verenigde Staten onder de titel “What we could learn from Pope Benedict”. En Lord Brian Griffith, een Anglicaan, schrijft: “It is the best analysis yet of the global economic crisis, and how people and not just rules must change”.

De Italiaanse Senaat heeft een aparte zitting aan de encycliek gewijd en George Weigel, een katholieke conservatief uit de Verenigde Staten, wijst op het ongemak dat de encycliek veroorzaakt in het debat in de Verenigde Staten, met deze keuze voor een *kritische* benadering van het internationale kapitalistische systeem.

Opvallend is het, dat het in ons eigen land relatief stil is. Eind augustus hebben Justitia et Pax, Cordaid en Mensen met een Missie wel een conferentie eraan gewijd, en vanuit de Bisschoppenconferentie is Mgr. de Korte vooral actief geweest om de betekenis te onderstrepen. Ook dr. H. Kaiser, de voorzitter van het Christelijk Sociaal Congres, is in enkele voordrachten diepgaand op de encycliek ingegaan.

Niet alleen in Nederland. Het is vooral oorverdovend stil geweest in de internationale ontwikkelingswereld, terwijl zoveel argumenten en bondgenootschappen aan dit geschrift ontleend kunnen worden. Maar dit doet mij wel eens denken aan de uitspraak van Femke

Halsema toen ze geconfronteerd werd met de uitspraak van de vorige Paus tegen de Amerikaanse oorlog in Irak. “Nee, op zo’n bondgenootschap en zo’n hulp zat ze niet te wachten”. Vijandigheid, maar ook een botsing tussen de economistische benadering van het ontwikkelingsvraagstuk en de integrale benadering zoals die hier wordt voorgestaan!

Mijzelf verbaast het overigens hoe vele commentatoren erin slaagden dit zeer moeilijke document binnen vierentwintig uur te kunnen becommentariëren, waar anderen er maanden voor nodig hadden. Want, ook dat moet gezegd worden, het is een van de moeilijkste encyclieken die ik ken. Moeilijk te doorgronden, waarschijnlijk ook omdat het gaat om drie onderscheiden schillen:

- concrete analyses en aanbevelingen;
- de dragende waarden ervan in hun onderliggende relaties;
- en daar weer achter het mensbeeld en de dwarsverbindingen met de crisis van onze cultuur.

Ik hoop vooral, dat de complexiteit niet leidt tot vergetelheid. Het is niet zo erg, dat het even stil is. *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno* en *Populorum Progressio* hebben ook een tijd nodig gehad om echt tot bewustzijn, tot volop begrip en tot normverandering door te dringen. De encyclieken zijn ook moeilijk te persen in kwaliteitschema’s en de katholieke sociale leer is geen commentaar op de actualiteit; is ook geen blauwdruk voor een alternatief beleid; en is ook geen treinboekje voor successieve sociaal economische en politieke beslissingen.

De tijd zal leren of de encycliek doorwerkt. De christelijke en katholieke sociale leer, te beginnen met het Christelijk Sociaal Congres van Abraham Kuyper, hebben ook wisselende successen en relevanties gekend.

- Denk aan de balans die gevonden moest worden tussen industrialisatie, urbanisatie en menselijke waardigheid, zoals belichaamd in die documenten uit beide christelijke

tradities rond de wisseling van de 19^e en 20ste eeuw. Dat is uiteindelijk een kenmerkende verworvenheid geworden in vele Europese landen. Bij ons hebben dominee Talma en Dr. Aalberse getekend voor een antwoord van wel accepteren van de moderniteit, maar tegelijkertijd afwijzen van uitwassen en inacceptabele automatismen. Tot op de dag van vandaag kunnen we het verschil zien, als we kijken naar de wijze waarop in de Borinage in België de steenkolenwinning doorgevoerd werd ten koste van de sociale harmonie en menselijke waardigheid en hoe het in de Zuidelijke Mijnstreek van Limburg wel gelukt is arbeid, sociale cohesie en menselijke waardigheid te combineren.

- Ook in het concept van de sociale markteconomie na de Tweede Wereldoorlog, is het gelukt om een verzoening tot stand te brengen tussen het marktdenken en de noodzaak van bescherming van de meer kwetsbaren in het algemeen en van iedere mens in de kwetsbare situaties van zijn leven. In zoveel landen van West Europa is dit aan de christelijk sociale inspiratie ontleende model kenmerkend geworden, tot op de dag van vandaag.
- Een derde poging om tot een menswaardige sociaal economische ordening te komen is ondernomen na 1989 in Centraal en Oost Europa, in de inspanningen om van de staatseconomie tot een markteconomie te komen. Dat is helaas minder gelukt. Al in 1987, twee jaar voor de val van De Muur, deed Johannes Paulus II een oproep om tot fundamentele heroverweging te komen van de wijze waarop de moderne economie in de postsocialistische staten gestalte zou moeten krijgen. (par. 23) Maar hij vreesde al, dat in het denken van de economisch en politiek leidinggevenden een technocratische en materialistische benadering de boventoon zou voeren, en zo is in de ongebreidelde omarming van het marktdenken ook geschied.
- Het is de grote vraag of het nu bij de globaliseringsaanpak wel zal lukken om de scheiding tussen een technologische aanpak enerzijds en ethiek, ons mensbeeld en waardigheid

anderzijds op te heffen. Inderdaad: dikwijls is er in vele ontwikkelingslanden en in postsocialistische staten onder de bevolking een veel grotere affiniteit gegroeid voor beleidskeuzes, die met religieuze inspiratie samenhangen (“The resurgence of religion”), maar de dominante cultuur van de leidende economische en beleidsinstellingen in de wereld is overwegend secularistisch en zit niet te wachten op boodschappen van een bejaarde prelaat uit Rome. Een opmerkelijke uitzondering is het zgn. Earth Charter, waarin globalisering, mondiale armoede, het milieuvraagstuk én spiritualiteit wel met elkaar verbonden worden. Maar die globalisering zelf is het, die wel om revolutionaire, in ieder geval anders gefundeerde antwoorden vraagt. En daarom is ook in ons land het nodig, dat we een programma opzetten van studie, reflectie, beïnvloeding van de doorwerking van deze oproep voor een humanisering van het globaliseringsproces. De encycliek vraagt ook om verdere studie, om de scherpere formulering van vragen, om de daaraan verbonden aanbevelingen en denkrichtingen. Het gaat niet om onfeilbare voorschriften. Het gaat ook om de kering van een cultuur en civilisatie en daarvoor is tijd nodig. Zoals kardinaal Bertone zei: kan de encycliek een ondergrondse rivier worden die soms twee eeuwen nodig heeft om ergens met fris water aan de oppervlakte te treden? Want het gaat om niet meer of minder dan een omkering van de Hobbesiaanse benadering van ‘mors tua, vita mea’: uw ondergang is mijn redding!

2. De tekenen van de tijd

We hebben zeker als christenen nogal eens de neiging om met somberheid naar eigentijdse ontwikkelingen te kijken. Maar, tegen de impressie van sommigen in, is het juist een kenmerk van de christelijk sociale traditie, dat ze het nieuwe in de tijden niet afwijst, maar balansen zoekt, nieuwe evenwichten. Ruim een eeuw geleden stonden vele christenen voor afwijzing van de technologie, industrialisatie en urbanisatie, maar de nieuwe christelijk sociale leer stelde daartegenover de vraag hoe die eigentijdse fenomenen in evenwicht gebracht konden worden met de waardigheid van de mens, met rechtvaardigheid en met vrijheid. En dat herhaalt zich nu weer: economische groei, de markt, het winststreven worden niet afgewezen en globalisering is, zegt de encycliek: “the principal driving force behind the emergence from underdevelopment of whole regions...a great opportunity” (par. 33).

Het gaat dus om een creatieve uitdaging. En dus moeten die drie fenomenen ook met elkaar *in verband* gebracht worden:

- de globalisering vereist een ander management, een humanisering, een evenwicht, met de nadrukkelijke keuze op vormen van wereldarrangementen;
- de globale armoedebestrijding vraagt een voortgezette inspanning zoals die al in *Populorum Progressio* bepleit werd;
- en de milieuproblematiek vraagt een aandacht die in de katholieke sociale traditie nog nooit op een zo scherpe wijze is gedefinieerd.

Ieder van die drie aspecten bieden kansen, maar vraagt ook dat de oorzaken van onevenwichtigheid worden aangepakt en indiceert in welke richting de oplossingen moeten gaan. Het gaat dus met andere woorden om de inkadering van bepaalde nieuwe verschijnselen van onze tijd:

- Winst is goed, maar moet nooit een doel in zichzelf worden en het kan ook tot welvaartsvernietiging leiden, zoals we hebben gezien.
- Groei is goed; miljoenen mensen zijn daardoor uit de armoede gekomen (en daarmee wordt ook impliciet het gemakkelijke verhaal dat de armen steeds armer worden ontkracht); maar ook moet men zich volledig bewust zijn van de onevenwichtigheden, die door die groei veroorzaakt worden en binnen die groei haar dramatische consequenties heeft, die duidelijk worden in de accumulatie van financiële middelen enerzijds en armoede, migratie en overexploitatie anderzijds.
- Daarbij moet er ook het besef komen van het feit, dat de demarcatielijnen tussen rijk en arm in de laatste veertig jaar heel anders zijn komen te liggen, juist ook door onevenwichtigheden in de groei tussen landen én binnen landen.
- En bijzondere aandacht wordt besteed aan de kwestie van de nationale soevereiniteit in een tijdperk van globalisering. Hoe verhoudt zich dat met de notie van het ‘common good’, het algemeen welzijn. Hoe gaan we om met het gegeven, dat sociale zekerheid onder druk kan komen te staan in de concurrentie met loonkosten? Daarom moet ook nagestreefd worden, dat de rol van de vakbeweging *wereldwijd* sterker wordt. En hoe voorkomen we marginalisering en daarmee schaarste en honger? De beste remedie voor dit laatste is het kunnen beschikken over een netwerk van economische instellingen, die wereldwijd basiscondities verzekeren. (par. 27)

Met Caritas in Veritate wordt dus een duidelijke uitbreiding van de katholieke sociale leer nagestreefd. Populorum Progressio houdt zich bezig met de Noord Zuid verhoudingen. De milieuproblematiek kwam daar nog niet aan bod. Nu gaat het ook om een duidelijke bescherming van de Schepping. Het verband tussen menselijke wezens en de natuur, inclusief het klimaat en dat in combinatie met het onderontwikkelingsvraagstuk. Dat is nieuw, althans

relatief nieuw in de christelijke leer. Sint Franciscus en Benedictus bepleitten wel al dat evenwicht tussen mens en natuur, maar nooit is het tot een zo duidelijke afstand gekomen van de exploitatieve interpretatie van het Scheppingsverhaal, van onderwerpen en vruchten plukken van de Aarde.

En het tweede nieuwe aspect betreft dus erkenning van de globalisering, met andere woorden de mondiale samenwerking van mensen en de extrapolatie van begrippen, die tot nu toe op nationaal niveau normatief werden gesteld, zoals het algemeen welzijn, naar het wereldniveau.

En er is nog een andere uitbreiding of aanscherping voor de christelijk sociale traditie. Economie en sociaal beleid zijn geen gescheiden eenheden; die dichotomie moet opgeheven worden tussen de harde en de zachte kanten van de samenleving, en dat niet alleen in de zin van dat economische activiteiten zich moeten verbinden met sociale, maar ook heel duidelijk dat de sociale dimensie niet ethisch acceptabel is, wanneer sociale politiek zich alleen maar met herverdeling bezighoudt en te weinig rekening houdt met de aanwezige middelen en verantwoordelijkheden. Productie komt voor distributie. Al in Centesimus Annus werd het belang van de productieve economie onderstreept en hier wordt het bevestigd.

Daarmee wordt een programma van de 21ste eeuw neergezet als een *alternatief* model. En dat er een alternatief nodig is blijkt uit de hedendaagse crisis. En daarom ook past deze encycliek in dat door velen nu naar voren gebrachte pleidooi, dat een ramp, een crisis in een tegendeel kan verkeren, als het een les wordt en een drijfveer voor echte verandering.

3. Een analyse van de huidige crisis

Onder andere in de paragrafen 25 en 40 gaat de encycliek in op de prangende vraag hoe het zo mis heeft kunnen gaan, zo scheef heeft kunnen groeien in de recente economische verhoudingen wereldwijd. Er worden drie antwoorden op gegeven.

1. Allereerst: er is een radicale verandering opgetreden in de relatie financiën-productie van goederen. Sedert het midden van de zeventiger jaren is ‘the real economy’ blootgesteld aan de wispelturigheid van de financiële wereld. Meer speciaal gaat het dan om zaken als aandelenopties voor de leiding, systematische stimulering van de consumentenkoopkracht en een aansporing daartoe, zelfs als er geen koopkracht meer is, of zelfs als dat, zoals in het geval van de Amerikaanse tekorten en schulden, volstrekt onverantwoord is. En natuurlijk de verhoogde invloed van de aandeelhouders ten aanzien van hun ondernemingen, de zgn. aandeelhouderswaarde in tegenstelling met het belang van de werknemers, de cliënten, de omgeving en de werkgelegenheid op lange termijn.
2. Een cultuur van efficiëntie als ultiem criterium voor de beoordeling en rechtvaardiging van de financiële realiteit. Winstmaximalisatie, uiterste efficiëntie ten koste van alles, en dus legitimering van gretigheid, hebzucht als een soort maatschappelijke deugd. “Greed is good, greed is right” zei Gordon Gekko in ‘Wall Street’.
3. Daarmee komen we op de culturele matrix, die ook behandeld wordt in de tweede schil. In een proces van globalisering, dat samenvalt met de revolutie in de informatietechnologie, de zgn. derde industriële revolutie, is er een mismatch tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. Er is geen systematische aandacht meer voor de notie van het algemeen welzijn. Die afwezigheid heeft te maken met de omarming van het paradigma van de *invisible hand* van Adam Smith, maar zonder diens morele verankering. En tegelijkertijd wijst ook de Paus de pure nachtwakerstaat af, maar ook het fenomeen van de

steeds ingrijpende staat. De encycliek stelt daarvoor in de plaats een regulerende overheid. Deze verschijnselen en natuurlijk de onderliggende analyses zoals dat de mens niet centraal staat in dit proces, de maatschappij gereduceerd wordt tot markt en staat en de afwezigheid van eigen verantwoordelijkheden, hebben geleid tot de huidige financiële, daarna economische, maar allereerst morele crisis.

4. De eerste schil

Zoals gezegd is het meest gemakkelijk toegankelijk in de encycliek de reeks van concrete kwesties voor een andere aanpak, wat ik heb aangeduid als ‘de eerste schil’. Ik noem er enkele.

a. Het ontwikkelingsvraagstuk, de globale armoedebestrijding.

Hierbij wordt ook aandacht gevraagd voor de armoede in het Noorden. Er wordt gewezen op misstanden zoals corruptie, overontwikkeling van de rijkere, soms de rol van de multinationals, onverantwoord handelen door sommige ontwikkeldonoren, de overbescherming van het intellectuele eigendom, met name bij de gezondheidszorg, culturele blokkades, de bureaucratie bij de multilaterale instanties en – laten we het ons aantrekken – ook bij de grotere niet gouvernementele organisaties. Opmerkelijk is ook de verwijzing naar het internationale toerisme, met z’n escapistische trends.

De encycliek komt in dit verband ook met een aantal aanbevelingen, zoals – ik heb het al genoemd - de versterking van de positie van de arbeiders en de vakbeweging wereldwijd, het beschermen ook van sociale zekerheidsstelsels en het voorkomen dat die in een internationale competitie naar beneden worden geduwd; een heel sterk pleidooi ook voor de ontwikkeling van de agrarische sector (par. 27); (Zou de Paus de motie Rabbinge-van Gennip hebben gelezen?), bevordering van het micro krediet. Opmerkelijk is ook het pleidooi voor ‘responsible procreation’, waarbij wel de westerse sexcultuur wordt afgewezen, maar het gewraakte verbod op gebruik van voorbehoedmiddelen achterwege wordt gelaten. Het is in de publieke discussie niet naar voren gekomen, dat hierbij ook duidelijk gewezen wordt op de verantwoordelijkheid van ouders, ook als het gaat om beperking van het kindertal. Tot slot is

er een pleidooi voor flexibiliteit en maatwerk, geen ‘one size fits all’ oplossingen, net zoals de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid in haar recente rapport voorstaat. Ook onderwijs en vorming krijgen een verdiende plaats en een pleidooi voor een grotere middelenoverdracht van Noord naar Zuid, waarbij de fiscale stimulering een van de opvallende punten is. Met die fiscale stimulering van vrijwillige giften wil men kennelijk de eigen verantwoordelijkheid van burgers stimuleren, naast die van de staat.

b. Milieuvraagstuk, de klimaatverandering en het behoud van de Schepping.

Als misstanden worden hier opgesomd het misbruik van natuurlijke hulpbronnen en de conflicten daarover. Maar ook terzake dit punt worden aanbevelingen gedaan, zoals inzet op hernieuwbare energie, vermindering van de energieconsumptie, zowel in het productieproces als in de directe consumptie, een nieuwe lifestyle (par. 51) en het afsluiten van waterovereenkomsten.

Misschien is deze paragraaf in de ogen van sommigen nog niet sterk genoeg, maar in het licht van gebrek aan traditie en reflectie van de katholieken op dit terrein is hier sprake van een duidelijke kentering.

c. De nieuwe economische orde.

Veel sterker is de paragraaf en uitgesprokener over de noodzaak van de totstandkoming van een nieuwe economische orde. Ook hier een opsomming van misstanden, zoals de reductie van een onderneming tot exclusieve aandeelhouderswaarde en de analyses die we eerder hebben gegeven: de afbraak van de sociale zekerheid; toenemende werkeloosheid en marginalisering van degenen die geen of een beperkte rol in het economische proces hebben; en niet te vergeten de afbraak van de families en gezinnen. Ook hier worden een aantal oplossingsrichtingen gesuggereerd. De onvermijdelijkheid van gezagsvorming op mondiaal

niveau, maar ook een andere vorm van leiding geven aan ondernemingen, migratieovereenkomsten tussen zedende en ontvangende landen; ook hier versterking van de vakbeweging, aandacht voor ethisch bankieren, ethische certificaties, bevordering van zakenethiek, consumentencoöperaties, en vooral is opvallend de plaats, de nieuwe plaats voor maatschappelijke ondernemingen. En dan die belangrijke vernieuwende notie: solidariteit is geen belasting, geen offer maar kan een deel zijn van de oplossing van de problemen, waarin onze economie verzeild is geraakt. In dit verband is er ook aandacht voor de technologische innovatie, de rol van de massamedia, en de perspectieven en beperkingen van de bioethiek.

d. De regulering van het globaliseringsproces.

Voorafkerzake de misstanden van het globaliseringsproces, zoals groeiende ongelijkheid en de kans op ongefundeerde speculatiewinsten, wordt een agenda ontplooid, die een komende generatie leiders werk moet verschaffen, in de politiek, het bedrijfsleven en de burgermaatschappij. Het gaat over hervorming van het financieel systeem (par. 65); het gaat om globalisering van de rol van de vakbeweging; het gaat inderdaad om ontmoediging van speculatie; om bevordering van nieuwe vormen van financial engineering ten gunste van ontwikkelingslanden. De Paus sluit hiermee aan bij de voorstellen van Minister President Gordon Brown aan de vooravond van de G20. Het gaat om verbreiding van de microfinanciering, onder verwijzing naar het onderpandsysteem¹; het gaat om fair trade; om wereldconsumentenorganisaties (waarbij en passant wel wordt gewaarschuwd voor het gevaar van manipulatie bij aanbevelingen of ontradingen van bepaalde producten). Onderstreept wordt ook de noodzaak van een duidelijke hervorming van de VN, van de mondiale economische instellingen en de internationale financiële instituten. Het Bretton Woods systeem derhalve. Het gaat om vernieuwing van het beginsel van ‘the responsibility to

---

¹ Dit is ook een verwijzing naar het in Perugia in de Middeleeuwen al opgerichte en ontwikkelde systeem van leningen verstrekken op basis van onderpand, zoals dat gebeurde door de Monte di Pietá

protect', of een sterkere stem voor arme landen. Het gaat om het creëren van effectieve macht om veiligheid te verzekeren, respect voor rechtvaardigheid en nakoming af te dwingen van beslissingen en internationale overeenkomsten (par. 37). Het gaat om "een dringende behoefte aan een echte potentiële wereldautoriteit". Deze laatste uitspraak heeft veel reactie opgeroepen. Gaat de Paus hiermee niet veel te ver en wordt daarmee de encycliek niet een utopie? Maar het weerwoord in de encycliek zelf is, dat als er zo'n autoriteit niet komt, het recht van de sterkste zal zegevieren. Zo moet er een grote internationale herordening komen voor het beheren en beheersen van het globaliseringsproces. Die benadering moet wel gekenmerkt worden door subsidiariteit, en hiermee moet ook de link gelegd worden tussen politieke, economische en maatschappelijke levensbereiken. Het zijn de principes van broederschap, solidariteit en subsidiariteit, die moeten tekenen voor die wereldautoriteit.

5. De tweede schil

In de vorige hoofdstukken werd gesproken over duidelijk aan de oppervlakte tredende uitwassen van het globaliseringsproces en over de richting van de oplossingen om die aan te pakken. Daar hebben de media zich uiteraard sterk op gericht. Dat waren concrete aanbevelingen, tastbaar en toegankelijk. Deze encycliek gaat verder en heeft ook een duidelijk hoger gehalte dan andere sociale encyclieken wat betreft referenties aan mens- en maatschappijbeeld, en - laat daarbij zeggen - een beginnende scheppingsvisie. Deze onderliggende maatschappijvisie wordt behandeld onder wat ik zou willen noemen 'de tweede schil'.

- 1. Uitgangspunt is dat *de mens het middelpunt* is van de economie, van de politiek, ook van de Schepping. Deze nieuwe humanistische synthese, maar ook het beklemtonen van een humane ecologie als voorwaarde voor milieuecologie, is het wat mensen als van Rompuy en Merkel zo heeft aangetrokken. Het belangrijkste kapitaal, dat bewaakt en geëerd moet worden is de Mens, de menselijke persoon, in zijn of haar integriteit (jawel, ook deze knipoog naar de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen staat er voor het eerst in). De menselijke waardigheid is uitgangspunt. Maar ook het concept van een relationeel mensbeeld, waarbij familie, cultuur, samenleving/maatschappij voorwaarden en uitkomst zijn. Daarbij wordt ook het belang van het natuurrecht onderstreept.

- 2. En dat wordt uitgewerkt in noties van een echte *dialog*, geen eclecticisme, *met de realiteiten van het bestaan*.

Dan gaat het over een opvatting over de onschendbaarheid van het leven, van de conceptie tot aan de natuurlijke dood.

Het gaat om de grote betekenis van de familie en de afwijzing van *gedwongen* kinderbepierking.

Het gaat om een *multidisciplinaire* aanpak van de grote maatschappelijke politieke en culturele vraagstukken.

Het gaat zelfs om het belang van voedsel, niet als een van de vele consumptiegoederen, maar als een recht, dat in directe relatie staat met het waarmaken van die menselijke waardigheid.

Die drie elementen, respect voor het leven, speciale aandacht voor voedsel en een multidisciplinaire aanpak, zijn neergezet als enkele criteria en voorwaarden om de menselijke waardigheid ook echt in de praktijk te brengen.

- 3. En dan is er dat andere *evenwicht tussen vrijheid én verantwoordelijkheid*. Ook in lijn met Centesimus Annus wordt nog eens benadrukt die noodzaak om persoonlijke en maatschappelijke verantwoordelijkheid te duiden. Mensen zijn nooit alleen maar slachtoffer, en zelfs als ze slachtoffer zijn, zijn ze niet willoos en in staat om iets aan hun eigen lot te doen. Het is die herkenning van het boek van Smith en Koch 'The suicide of the West', dat we na de oorlog in de omarming van de welvaartsstaat en de vertrouwde verzorgingsstaat die eigen verantwoordelijkheid geminimaliseerd hebben. Dat leidt ook tot onvrede, de vertrouwensbreuk met de politiek: zé zorgen niet genoeg voor ons, zé komen hun beloftes niet na, etc.. Opvallend is ook hier weer, de afwezigheid van een voetnoot bij het begrip vrijheid, die we in andere kerkelijke geschriften nogal eens tegen komen, namelijk losbandigheid, ontsporing etc.. Het gaat hier vooral om een balans.
- 4. *Solidariteit en subsidiariteit*. Ook de relatie tussen solidariteit en subsidiariteit. Solidariteit als de opdracht om alle mensen kansen te geven om te leven in waardigheid en

subsidiariteit om mensen in staat te stellen hun eigen verantwoordelijkheden waar te maken. Subsidiariteit zonder solidariteit leidt tot groepsegoïsme. En hier schieten de woorden van Putnam voor de geest, die dat vertaalt met de spanning tussen *binding and bridging*. Maar solidariteit zonder subsidiariteit op haar beurt leidt tot afhankelijkheid en uiteindelijk tot een soort bedelaarschap, zoals we dat in feite zoveel zien.

- 5. En dan *het maatschappijbeeld*.

Dat bestaat uit vier elementen in hun onderlinge samenhang:

- de persoon;
- de samenleving;
- de staat;
- de markt.

De kwaliteit en de kracht van de politiek, van de economie maar ook weer die menselijke waardigheid hangen samen met de interactie tussen deze vier elementen.

Als we het hebben over deze vier actoren die de maatschappij bepalen, die elementen, dan dringt zich de vergelijking op met planeten die elkaar in een specifiek zonnestelsel in evenwicht houden. Telkens wanneer dat verstoord wordt, loopt het mis. En dat blijkt ook in ons ontwikkelingsbeleid. We hebben nagelaten de christelijk sociale leer echt uit te werken in een eigen herkenbaar ontwikkelingsbeleid. Er wordt hier opnieuw gepleit voor een model voor authentieke en integrale ontwikkeling. Maar in de praktijk is het beginsel van subsidiariteit meestal verwaarloosd en in het kielzog daarvan de eigenheid en de eigen verantwoordelijkheid. Het dramatische mislukken van zoveel hervormingen in Oost Europa, met name in Rusland, is ook te wijten aan het feit dat bijvoorbeeld Jacques Attali, toen hij de eerste baas werd van de EBRD, voor deze benadering geen oog had en de transitie naar een markteconomie heeft geforceerd zonder de coutervailing power van de

civil society. Maar ook is in Europa is gedurende een bepaalde periode het begrip subsidiariteit geheel verwaarloosd. Pas onder Delors is dit kapittel uit de katholieke sociale traditie in al haar relevantie weer uit de kast gehaald. Je ziet hoe verhelderend het gewerkt heeft. Dat moet ook, conform de encycliciek, op het wereldniveau gebeuren. Ook daar geen pleidooi voor een eenrichtingsverkeer maar een wereldautoriteit, maar er moet ruimte zijn voor de erkenning van de pluriformiteit, voor regionale belangen en verbanden en respect voor de menselijke maat. Ook wordt de betekenis van regionale banken, verrassenderwijze, onderstreept. Kan voorkomen worden, dat globalisering leidt tot verdere anonimisering en een afbraak van de sociale mondiale cohesie?

Vermeldenswaardig is ook nog, dat het begrip solidariteit eigenlijk overstegen wordt door het begrip broederschap. Er is al langer discussie over de plaats van dit begrip solidariteit in onze traditie. Het is eigenlijk geleend uit het socialistische denken. En ook Piet Hein Donner heeft op het Christelijk Sociaal Congres eerder een pleidooi gehouden om het te vervangen door het begrip naastenliefde. Maar hier wordt een pleidooi gehouden voor het begrip broederschap als iets dat aan het menszijn meegegeven is. Het betekent ook, dat we niet vrijblijvend mogen zijn terzake van met wie we solidair willen zijn.

6. De derde schil

In de eerste commentaren op de encycliek werd al onderstreept, dat meer dan bij de andere sociale encyclieken hier ook nog een sterke theologische dimensie en uitwerking in te vinden was. Het hoofdredactionele commentaar van de Frankfurter Allgemeine Zeitung zei, dat de Katholieke Kerk in dit geschrift vooral in gesprek met zichzelf was. Hier klonk ook een lichte kritiek door, waar *Populorum Progressio* en *Pacem in Terris* duidelijk een oproep was aan alle mensen van goede wil. En hier wordt ook wel met het begrip broederschap en zusterschap verwezen naar alle Kinderen Gods, maar het is heel duidelijk, dat *Caritas in Veritate* in de kern een oproep doet om ernst te maken met de verkondiging van de waarheid (*veritas*) van Christus. Dát leidt tot liefde in de samenleving. De mensheid kan alleen door deze crisis en door deze gigantische uitdagingen heen komen, als zij daarvoor openstaat. Liefde (*caritas*) in waarheid. De mens is gemaakt voor zowel de waarheid als de liefde, zegt Vláclav Havel. Volgens Reinhard Marx, de Aartsbisschop van München in het boek 'Das Kapital' (!) is de fundamentele overtuiging, dat de basis van ons leven en bestaan de scheppende liefde is, die wij God noemen en daaruit het beginsel, dat de andere niet leven mag, maar leven moet, dat wij in één mensenfamilie met elkaar verbonden zijn. Hier ligt ook de afstand van de moderne cultuur.

En hier ligt ook de band met Teilhard de Chardin, die globalisering ziet als iets eschatologisch, een notie waar ook in Nederland o.a. Herman Wijffels zich graag bij aansluit. Rechtvaardigheid is uiteindelijk niet genoeg.

Ik kan niet ontkennen, dat ik met deze derde schil zelf worstel om die in zijn volheid te doorgronden en af te pellen. Wat betekent dat centraal stellen van die begrippen, zowel liefde als waarheid? Die nevenschikking is in wezen de sleutel tegen valse profetieën, zegt

de encycliek, tegen utopieën. Het is de erkenning uit de confrontatie van geloof en wetenschap, dat er dingen zijn die voorgegeven zijn voor iedere mens:

- iedereen heeft de drang, het instinct, tot het bewaren en het ontwikkelen van het eigen bestaan;
- iedereen heeft de inzet tot voortbestaan van de species;
- iedereen heeft de neiging in zich, de inzet, om de waarheid van God te kennen en in gemeenschap met anderen te leven.

Het zijn noties waarvan velen van ons vervreemd zijn. En ik denk dat we de uitwerking hiervan ter hand moeten nemen. Instellingen als het CSC, de Raad van Kerken of bijvoorbeeld Luce kunnen behulpzaam zijn om dit gedeelte te verdiepen, uit te leggen en te communiceren. Het gaat om een brug tussen Godsgeloof, religie en samenleving. En dat is niet alleen de opdracht van de Katholieke Kerk, dat is de opdracht van alle grote Godsdiensten.

Maar eigenlijk zou die verdieping de komende jaren systematisch op onze agenda's moeten staan, individueel en bij onze instituties, met name bij het CSC.

7. Het visioen

Een encycliek als deze is ook om een heel andere reden nodig in onze dagen. Waar het visioen ontbreekt, verwildert het volk. Het grote gevaar is, dat we proberen de huidige crisis zo snel mogelijk te overwinnen en dan *'back to normal'*. Maar nee, Politikverdrossenheit, onbestuurbaarheid van onze landen, de valse accenten in de Europese politiek en het Europese debat en de terugtrekking van goedwillende jonge mensen uit de politiek zowel als de vlucht naar het extreme hebben alles te maken met het ontbreken van een alomvattend visioen.

Caritas in Veritate roept op tot nieuwe sociale en politieke actie en vooral participatie. En dat op basis van die waarneming, dat de centrale uitdagingen van onze tijd worden gebaseerd op een mens- en maatschappijvisie, die ons echte handelingsperspectieven geeft over de horizon van de volgende verkiezingen heen, tegen valse profetieën, utopieën en onverschilligheden in!.

~ ~ ~ ~ ~